

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
ВИЩА ШКОЛА ЕКОНОМІКИ ТА МЕНЕДЖМЕНТУ

ФАКУЛЬТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ТА ІННОВАЦІЙ
КАФЕДРА СОЦІОЛОГІЇ ТА ПОЛІТОЛОГІЇ

КУШНІР Ю.В.

ПСИХОДІАГНОСТИКА

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Донецьк, 2012 р.

УДК 159.9.072(075)

Психодіагностика. Навчальний посібник для студентів соціологів / уклад. Ю.В. Кушнір; відпов. ред. В. П. Кушнір– Донецьк: КиЦ, 2012. – 346 с.

Навчальний посібник підготовлено на основі узагальнення курсу з нормативної навчальної дисципліни циклу прородничо-наукової підготовки «Психодіагностика». Навчальний посібник розроблено для студентів всіх форм навчання з підготовки майбутніх бакалаврів соціології.

У посібнику систематизован теоретичний матеріал згідно вимогам освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів за спеціальністю «Соціологія».

Навчальний посібник вміщує конспект лекцій з курсу «Психодіагностика», завдання для перевірки знань, матеріали для семінарських та самостійних занять, тематику індивідуальних завдань.

Рецензенти:

Бацильова О.В. доцент кафедри психології, кандидат психологічних наук, доцент, Донецький національний університет.

Ломова Т.О., доцент кафедри соціології та політології, кандидат психологічних наук, доцент, Донецький національний технічний університет.

Яковицька Л.С., доцент кафедри соціології та політології, кандидат психологічних наук, доцент, Донецький національний технічний університет.

Рекомендовано Вченою радою Донецького національного технічного університету як навчальний посібник для студентів спеціальності «Соціологія» (протокол № 9 від 19.10.2012 р.).

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ТЕМА 1. ЗАГАЛЬНІ УЯВЛЕННЯ ПРО ПСИХОДІАГНОСТИКУ ЯК НАУКУ	
ТЕМА 2. ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ПСИХОДІАГНОСТИКИ	30
ТЕМА 3. ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ТЕСТОВОЇ ПСИХОДІАГНОСТИКИ	42
ТЕМА 4. ПСИХОМЕТРИЧНІ ОСНОВИ ПСИХОДІАГНОСТИКИ	Ошибка! Закладка не определена.
ТЕМА 5. ПСИХОДІАГНОСТИКА ІНТЕЛЕКТУ	Ошибка! Закладка не определена.
ТЕМА 6. ПСИХОДІАГНОСТИКА ОСОБИСТОСТІ	Ошибка! Закладка не определена.
ТЕМА 7. ПСИХОДІАГНОСТИКА МІЖОСОБИСТИХ ВІДНОСИН	Ошибка! Закладка не определена.
ТЕМА 8. ПСИХОДІАГНОСТИКА МОТИВАЦІЇ	Ошибка! Закладка не определена.
ТЕМА 9. ПСИХОДІАГНОСТИКА ЦІННІСНО - ЗМІСТОВНОЇ І ЕМОЦІЙНОЇ СФЕР	Ошибка! Закладка не определена.
ТЕМА 10. ПСИХОДІАГНОСТИКА САМОСВІДОМОСТІ	Ошибка! Закладка не определена.
ТЕМА 11. ПСИХОДІАГНОСТИКА ЗДІБНОСТЕЙ	Ошибка! Закладка не определена.
ТЕМА 12. ПРОЄКТИВНІ ТЕХНІКИ	Ошибка! Закладка не определена.
ТЕМА 13. ПСИХОДІАГНОСТИКА ПСИХІЧНИХ ПІЗНАВАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ	Ошибка! Закладка не определена.
ТЕМАТИЧНИЙ ЗМІСТ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ	Ошибка! Закладка не определена.
ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ	Ошибка! Закладка не определена.
ТЕМАТИКА ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ	Ошибка! Закладка не определена.
ЗРАЗКОВІ ПИТАННЯ ДО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ	Ошибка! Закладка не определена.
ЛІТЕРАТУРА	Ошибка! Закладка не определена.
ДОДАТКИ	Ошибка! Закладка не определена.

ВСТУП

Психодіагностика є однією з нормативних дисциплін у програмах щодо підготовки фахівців з соціології. Психодіагностика це система знань та вмінь, якими необхідно володіти для того, щоб бути гарним експериментатором та кваліфікованим фахівцем.

В даному курсі студенти мають можливість розглянути теоретичні та методологічні питання психодіагностики як науки. До курсу включено багато практичних методів психодіагностики, необхідних для вивчення різних психологічних якостей, процесів, психологічних станів людей різних вікових груп.

Психологічна діагностика є однією з основних форм практичного застосування професійних можливостей соціолога. Методи психодіагностики широко використовуються для добору та розстановки кадрів на підприємствах і в організаціях, для контролю психічного розвитку особистості та її вивчення з медичною та експертною метою, для профорієнтації та оптимізації навчального і виховного процесів.

Метою вивчення дисципліни "Психодіагностика" є розширення діапазону теоретичних та практичних знань студентів з основних проблем і напрямів розвитку психодіагностики як науки, вивчення її основних методів.

Зазначена мета зумовила зміст програми вивчення дисципліни, яку складають розділи про основні методи психодіагностики та теоретичні засади психологічної діагностики як науки. Програма може бути використана для підготовки студентів-соціологів, а також для менеджерів управління персоналом та широкого кола фахівців, які працюють у сфері "людина — людина".

Курс «Психодіагностика» є логічним продовженням курсу «Загальна психологія», поглиблюючи і розвиваючи знання, уміння і навички використання психодіагностичного методу в емпіричному дослідженні.

Відповідно з таким розумінням призначення дисципліни завдання курсу можна сформулювати наступним чином.

По-перше, дати теоретичні основи проведення діагностичного обстеження, ознайомити з теорією психологічного тесту.

По-друге, навчити процедурі тестування для основних, що мають найбільш широку область застосування психологічних тестів.

По-третє, ознайомити зі станом досліджень з психодіагностики і з арсеналом валідних психодіагностичних методик.

По-четверте, навчити обґрунтованого вибору психодіагностичних процедур найбільш адекватних завданню дослідження.

Крім того, дисципліна «Психодіагностика» орієнтована на отримання практичних умінь і навичок, таких як:

- обґрунтований вибір діагностичних методик відповідно до завдань дослідження і психометричними характеристиками методик;
- грамотне, професійне проведення діагностичного обстеження за допомогою стандартних діагностичних процедур;
- вміння інтерпретувати отримані дані і формулювати діагностичний висновок у відповідність до розв'язуваної дослідницької чи практичної задачі.

Зміст курсу ґрунтується на принципах системного підходу, відображає основні вимоги типової програми для вищих навчальних закладів, а також особливості підготовки спеціалістів соціологічної спрямованості.

Засвоєння навчального матеріалу з дисципліни включає послідовне досягнення чотирьох рівнів: відтворення, розуміння, використання й створення. Формування вмінь, що репрезентують всі ці рівні засвоєння, забезпечується на лекціях, семінарських та індивідуальних заняттях і в ході самостійної роботи студентів шляхом опанування двох самостійних блоків: теоретичного і практичного.

Курс лекцій розроблений у відповідності до навчальних планів, відповідає сучасним вимогам щодо якості лекційного матеріалу і загальним нормативним вимогам до змісту і методики організації процесу навчання з дисципліни.

ТЕМА 1. ЗАГАЛЬНІ УЯВЛЕННЯ ПРО ПСИХОДІАГНОСТИКУ ЯК НАУКУ

План

1. Предмет, мета, завдання та принципи психодіагностики.
2. Структура психодіагностики та сфери застосування.
3. Основні діагностичні підходи.
4. Методи психодіагностики та їх класифікація.

1. Предмет, мета, завдання та принципи психодіагностики

Людина як об'єкт дослідження є цікавим в багатьох науках. Це їй філософія, і історія, і культурологія, і соціологія, і психологія і багато інших наук да їх галузей. Загальним їх визначення є визначення терміну «соціальні» або «гуманітарні науки».

Суспільні науки (соціальні науки, суспільствознавство) — широка група наукових дисциплін, предметом дослідження яких є суспільство — як система в цілому, так і окремі його частини, функції та елементи, зокрема людина (особистість).

Серед всіх соціальних наук особливе місце займають науки прикладного значення – соціологія та психологія. Головним завданням цих наук є розробка методів дослідження суспільних, міжособистих та особистих явищ. І хоча предмети соціології та психології відрізняються, однак, між собою вони дуже тісно пов'язані. Особливо в питання причин виникнення тих чи інших суспільних явищ.

Сьогодні важко уявити будьяке соціальне або гуманітарне дослідження без використання методів соціології або психології. Нормою стало для політологів, істориків або культурологів

проводити опитування або тестування. Елементом підготовки сучасних менеджерів та маркетологів є вивчення соціології та психології.

Соціологу для повного пояснення мотивів поведінки людини або групи людей не обійтися без знань психології, без діагностування психічних явищ.



Термін "**діагностика**" активно використовується не тільки в психології та педагогіці, а й в медицині, в техніці, в інших областях науки і суспільної практики. Він утворений від грецьких коренів: "діа" і "гнозис" і буквально тлумачиться як "розрізняльне пізнання".

В даний час, під терміном "діагностика" мають на увазі розпізнавання стану певного об'єкта або системи, шляхом швидкої реєстрації його істотних параметрів і подальшого віднесення до певної діагностичної категорії з метою прогнозу його поведінки та прийняття рішення про можливості впливу на цю поведінку у бажаному напрямку. Про психодіагностику ми говоримо тоді, коли мова йде про об'єкти діагностичного пізнання - про наділених психікою конкретних людей.

Вперше термін «психоіагностика» був запропонован у 1921 році відомим швейцарським психіатром **Германом Роршахом**, якого багато хто знає завдяки його методиці діагностики

порушень розвитку особистості «Плями Роршаха».

У сучасній психології склалося два близьких за своєю суттю розуміння психодіагностики:

Психологічна діагностика – область психологічної науки, що розробляє принципи, шляхи та прийоми розпізнавання, оцінки та

вимірювання індивідуально-психологічних особливостей особистості.

Психометрія (психометрика) – область психології, що пов'язана з теорією і практикою вимірювання психічних явищ.

Більш наближеним до практичної діяльності може бути визначення яке запропонував український вчений-психолог, доктор психологічних наук, фахівець з медичної психології, психології особистості та психодіагностики **Леонід Фокіч Бурлачук**. В своєму підручнику «Психодіагностика» він дає наступне визначення цієї науки:



Психодіагностика (грецьк. ψυχή — душа + διαγνωστικός — здатний розпізнавати) - **галузь психології, яка вивчає теорію й практику визначення психологічного діагнозу людини або групи людей.**

Мета сучасної психодіагностики полягає в тому, щоб фіксувати та описувати в упорядкованому вигляді психологічні відмінності як між людьми, так і між групами людей, об'єднаних за якоюсь ознакою. Метою психодіагностики є розробка ефективної системи діагностичних методик, що дозволяють вирішувати завдання, які ставить перед психологією суспільство.

Враховуючи різні трактування поняття психодіагностики можна зупинитися на наступному:

- психодіагностика - це галузь психологічної науки, що розробляє теорію, принципи та інструменти оцінки і вимірювання індивідуально-психологічних особливостей особистості.

Завданням психодіагностики є встановлення індивідуального ступеня вираженості психічних властивостей та їх взаємозв'язків.

Теоретична психодіагностика спирається на основні *принципи психології*:

Принцип відображення - адекватне відображення навколишнього світу забезпечує людині ефективну регуляцію його діяльності;

Принцип розвитку - орієнтує вивчення умов виникнення психічних явищ, тенденції їх зміни, якісні та кількісні характеристики цих змін;

Принцип єдності свідомості та діяльності - свідомість і психіка формуються в діяльності людини, діяльність одночасно регулюється свідомістю і психікою.

Ці та інші принципи покладені в основу розробки психодіагностичних методик - способів отримання достовірних даних про зміст змінних психічної реальності.

2. Структура психодіагностики та сфери застосування

Першими інтерес до методик дослідження особистості й інтелекту проявили освіта і медицина, що і визначило появу наступних галузей психодіагностики:

- освітньої (вимірювання успішності засвоєння навчального матеріалу) психодіагностики;
- клінічної (вивчення індивідуально-психологічних особливостей хворого, що впливають на перебіг, результат як психічного так і соматичного захворювання) психодіагностики.

Саме в цих областях психодіагностики виконано найбільшу кількість досліджень. Крім того, слід відзначити і професійну психодіагностику так як профорієнтація і профвідбір неможливі без використання і розвитку діагностичних методик.

Сфера застосування психодіагностичних методик та проведення досліджень досить широка і обмежена лише ситуаціями, в яких виникає потреба у діагностиці.

Психодіагностична ситуація – ситуація, в якій здійснюється спільна діяльність експериментатора та обстежуваного, метою якої є отримання яких-небудь даних про особистість за допомогою психодіагностичних тестів.

Відповідно до цього існує типологія психодіагностичних ситуацій.

Тип 1. Ситуація добровільної психологічної консультації, напр., проблеми сім'ї та шлюбу, професійної орієнтації школярів, консультування керівників та інш.

Тип 2. Ситуація професійного відбору.

Тип 3. Ситуації масового обстеження, від участі в яких не можливо ухилитися.

Тип 4. Безліч ситуацій, що характеризують високий рівень соціального контролю за поведінкою обстежуваного, примушення його до участі в обстеженні.

Практичні області застосування психології: психологія праці, інженерна, соціальна, педагогічна, медична, юридична, військова та спортивна психологія - при створенні та застосуванні психодіагностичних методів знаходять в психодіагностичній загальній теоретико-методологічній базис для оцінки особистості в системі соціальних, економічних та інших відносин.

Психодіагностичне обстеження – діяльність психолога, кінцевим результатом якої є психологічний діагноз.

Психологічне тестування застосовується в освіті, для тестування інтелекту, спеціальних здібностей, досягнень, особистісних якостей, поведінки та ін. Тестування проводиться в сфері професійної діяльності в якості допоміжних засобів, для прийняття рішень про прийом на роботу, розстановці кадрів.

У клінічній психології та психологічному консультуванні застосовується тестування і оцінка психічного стану, при

нездатності індивіда впоратися зі своїми труднощами та проблемами.

Практична психодіагностика використовується в самих різних областях діяльності психолога, педагога, соціолога найчастіше як самостійна сфера діяльності.

Точна психодіагностика необхідна в будь-якому психолого-педагогічному науковому експерименті. Зазвичай у висновках теоретичного дослідження констатують, що після запланованих змін в умовах експерименту відбулися якісь зміни і з досліджуваною ознакою, що виразилося у відмінностях між експериментальною і контрольною групами. Це і є фіксація психологічних відмінностей між групами.

Широке застосування психологічна діагностика отримала в психологічному консультуванні та психокорекції, так як для доказу клієнту, що в результаті роботи відбулися важливі позитивні зміни необхідна процедура тестування.

Крім перерахованих сфер практичної діяльності людей, які традиційно мають потребу у використанні психодіагностики, її методи все частіше знаходять застосування в армії, міліції, спорті, в комерційних структурах, для підвищення ефективності управлінської та групової діяльності людей і т. д.

3. Основні діагностичні підходи

Психодіагностичний метод – дослідницький метод психологічної науки.

Психодіагностический метод конкретизується у трьох основних діагностичних підходах, які практично вичерпують безліч відомих методик (тестів). Ці підходи можуть бути умовно позначені як "об'єктивний", "суб'єктивний" і "проективний".

Об'єктивний підхід до діагностики проявів людської індивідуальності утворює в основному два типи методик, поділ яких стало традиційним. Це методики для діагностики власне особистісних особливостей і тести інтелекту.

Суб'єктивний підхід представлений численними опитуваннями. Ці поширені діагностичні інструменти в узагальненому вигляді можуть бути поділені на особистісні опитувальники, опитувальники стану і настрою, а також опитувальники думок і опитувальники-анкети.

Проективний підхід - діагностика здійснюється на основі аналізу особливостей взаємодії з зовні нейтральним як би безособовим матеріалом.

Класифікація методів психодіагностики за підходами їх застосування була запропонована американським психологом **Саулом Розенцвейгом** (народ. 1907), який в свою чергу є автором теорії фрустрації та розробив рисуночку методу фрустрації.



4. Методи психодіагностики та їх класифікація

У сучасний час створені і практично використовуються безліч психодіагностичних методів. У психодіагностиці методи ділять на дві основні групи:

1) малоформалізовані методи: спостереження, бесіда, контент-аналіз (ці методи не є експериментальними, високий рівень суб'єктивізму);

2) строгоформалізовані: тести, проективні методи, опитувальники, психофізіологічні методи (вони є експериментальними, до цих методів пред'являються жорсткі вимоги: стандартизація, перевірка методик на надійність і валідність).

Метод спостереження

Під **спостереженням** розуміється наукове, цілеспрямоване, організоване і певним чином фіксоване сприйняття досліджуваного об'єкта.

Предметом спостереження в психології служать вербальні та невербальні акти поведінки окремої людини або групи або кількох груп у певному соціальному середовищі та ситуації. Спостерігають:

а) мовні акти, їх зміст, послідовність, спрямованість, частоту, тривалість, інтенсивність, експресивність, особливості лексики, граматики, фонетики, тобто хто, що, кому, про що і яким чином говорить;

б) виразні рухи, жести, експресію особи, міміку, фізичний вплив (торкання, поштовхи, удари, спільні зусилля, передача, відібрання, затримки, дистанцію між людьми);

в) обстановку (фон).

В ході спостереження фіксуються максимально можливі зовнішні прояви, безперервний процес, а не окремі моменти.

У нашій країні в 20-і роки **Михайлом Яковлевичем Басовим** (1892-1931) була розроблена методика психологічних спостережень. Він використовував цей метод при вивченні поведінки дітей. Його методика дозволяла фіксувати об'єктивні зовнішні прояви поведінки, істотні для конкретного завдання, включаючи обстановку (фон), в якій здійснюється поведінка.

За ступенем формалізованості спостереження може бути *неконтрольованим* (не стандартизованим) і *контрольованим* (стандартизованим, коли реєстрація поведінки йде по детально розробленій процедурі). Наприклад, дослідник вивчає соціально-психологічний клімат колективу, в якому сам працює.

Спостереження як науковий метод характеризується наявністю:

- 1) цілі і предмета спостереження;
- 2) процедурної схеми спостереження (умови, тривалість і періодичність спостереження);
- 3) стандартизованої процедури спостереження;
- 4) способів спостереження;
- 5) способів реєстрації;

б) обробки та інтерпретації.

Тому *основними вимогами* до використання методу спостереження є:

- чітке формулювання мети;
- розробка відповідної схеми і способів фіксації;
- способів обробки та інтерпретації результатів;
- поведінка випробуваного має оцінюватися у багатьох його ролях і ситуаціях з різних сторін;
- спостерігач повинен проводити з випробуваним дуже багато часу (не менше 2-3 місяців). Бажано не менше 3-4 сеансів на тиждень. Їх тривалість залежить від мети (від декількох хвилин до декількох годин);
- заздалегідь до початку процесу спостереження повинні бути визначені ті особливості поведінки, які будуть фіксуватися, і заздалегідь встановлено зв'язок цих симптомів поведінки з тими психологічними особливостями, які психодиагност хоче оцінити, використовуючи цей метод;
- психодиагност повинен бути заздалегідь натренований у проведенні спостереження;
- одночасно за випробуваним повинні спостерігати не менше 10 психологів і оцінка, яка повинна бути отримана, повинна бути середньої з оцінок кожного психолога.

Основними достоїнствами методу є:

- багатомірність;
- природність умов застосування.
- для проведення спостереження не вимагається отримання згоди з сто-рони випробуваного і встановлення з ним контакту (на відміну від усіх залишати-шихся методів).

Недоліками методу спостереження виявляються:

- однократність досліджуваної ситуації
- потрібно дуже багато часу
- результати спостереження важко піддаються кількісній оцінці (формалізації), значить, важко їх порівнювати між собою

- крайній суб'єктивізм результатів (психодиагност є в даному випадку вимірювальним інструментом).

Протоколювання спостереження здійснюється за допомогою фіксації спостережуваних ознак у різних системах знаків, категорій, шкал. Коли протоколювання ведеться в системі ознак, то заздалегідь описують конкретні види поведінки, симптоматичні для досліджуваної поведінкової сфери, і потім фіксують, які з них з'являються в той чи інший період спостереження. Ознака повинна бути однозначною і не вимагати додаткового роз'яснення. В системі категорій повинні бути повністю описані всі види поведінки спостережуваного.

Відповідно до способу, завданням, особливостями об'єкта, ситуацією, що склалася, характером взаємодії між спостерігачем і спостережуваним об'єктом розрізняють:

1. Включене спостереження. Це спостереження, при якому спостерігач знаходиться в реальних ділових або неформальних відносинах з людьми, за якими він спостерігає і яких він оцінює.

У нашій країні в 60-і роки психолог Д. Ольшанський проводив дослідження на заводі, працюючи там в якості робітника.

Оцінки включеного спостерігача можуть бути набагато більш суб'єктивні, ніж оцінки незалежного спостерігача в силу певної зацікавленості, його власних відносин.

2. Невключене спостереження. Відповідно, здійснюється дослідником, який не пов'язаний з досліджуваним об'єктом ніякого роду службовими або іншими відносинами. Це найбільш поширений вид спостереження.

3. Відкрите (просте) спостереження. Коли об'єкт може помітити, що за ним спостерігають.

4. Приховане спостереження. Це спостереження нишком або за допомогою технічних засобів (наприклад, відеокамери).

5. *Польове спостереження.* Це спостереження, що здійснюється в природних умовах (в школі, в дитячому саду, на підприємстві).

Для підвищення надійності методу спостереження використовується метод експертних оцінок, коли спостереження досліджуваного об'єкта здійснюється декількома дослідниками.

Метод бесіди

Бесіда - це метод отримання інформації на основі вербальної (словесної) комунікації.

Це порівняно вільний діалог між дослідником і досліджуваним на певну тему. Це основний метод психологічного консультування.

Психологічна бесіда підрозділяється на психодіагностичну і психокорекційну. Бесіда, як правило, не обмежена в часі і, часом, важко вкладається в задане русло. Головна умова успішного проведення бесіди - це створення дружньої атмосфери, встановлення контакту з опитуваним.

Бесіда вимагає особливої чуйності і гнучкості, вміння слухати і тимчасово вести її по заданому плану, розбиратися в емоційних станах співрозмовника, реагуючи на їх зміни, фіксувати зовнішні прояви (жести, міміку), бачити підтекст спілкування.

Рекомендується починати бесіду з нейтральних запитань, спираючись на передбачувану обопільну згоду з приводу очевидних фактів. Респондент повинен побачити в особі дослідника людини, яка прагне його зрозуміти, не критикує, не засуджує його висловлювань.

Проводячи бесіду, треба пам'ятати про особливості віку опитуваного.

Методом наукового пізнання бесіда стає лише тоді, коли проведення її визначається цілями і завданнями дослідження, виступає як засіб збору первинної інформації. Необхідна фіксація відповідей, щоб не переказувати відповіді випробуваного.

Складнощі, які можуть виникнути при використанні методу бесіди.

- В процесі бесіди психодиагност вступає в безпосередню взаємодію з випробуваним і повинен використовувати інформацію, яка міститься не тільки в розмові, а й невербальну інформацію, отриману методом спостереження. Потрібно фіксувати міміку, жести, пози, ставлення до бесіди.

- Психодиагност зобов'язаний звертати увагу і на формальну сторону бесіди, на манеру мовлення випробуваного, так як вона важлива для оцінки особистісних особливостей.

- Психолог, беручи участь в бесіді сам, впливає на поведінку випробуваного своєю мовою, позою, мімікою; змінюючи ситуацію, може змінити і зміст відповідей випробуваного.

- Співрозмовники знаходяться в нерівних позиціях (психодиагност задає питання, випробуваний - відповідає). Асиметрія позицій може порушити відносини, людина може піти в себе, відмовитися відповідати на запитання. Психодиагност повинен розуміти цю нерівність і не перебільшувати, не підкреслювати цього.

- Треба відповідати на можливі запитання випробуваного.

- Перед початком бесіди психолог просить відповісти на питання, потім сам зобов'язується відповісти на всі питання випробуваного.

Контент-аналіз

Контент-аналіз як метод з'явився в 20-х роках нашого століття в соціології в США. У нашій країні цей метод набуває поширення з кінця 60-х років.

Контент-аналіз – це кількісно - якісний аналіз документальних джерел.

Під поняттям "документальне джерело" розуміються листи, автобіографії, щоденники, фотографії, аудіо-, відеозаписи, матеріали ЗМІ (газети, журнали тощо).

Суть методу полягає в систематичній і надійній фіксації певних одиниць досліджуваного змісту, а також у квантифікації одержаних даних.

Всі документи поділяються на:

а) статистичні;

- б) вербальні (аудіо-, відео-, друковані матеріали);
- в) офіційні та неофіційні (службові записки, листи, щоденники, художні твори);
- г) письмові (книги, газети, журнали, контрольні роботи, шкільні твори);
- д) іконографічні (картини, кіно, малюнки, фотодокументи);
- е) фонетичні (аудіозаписи, усне мовлення).

Найчастіше цей метод використовують як допоміжний - або на ранніх стадіях дослідження, коли необхідно попереднє знайомство з досліджуваним об'єктом, або на його заключному етапі - для повної і об'єктивної інтерпретації результатів.

Приступаючи до роботи з документами, необхідно знати про мету документа, контексті (обстановці), в якій він був складений.

Основна процедура контент-аналізу пов'язана з перекладом якісної інформації на мову рахунку. З цією метою виділяються 2 типи одиниць: смислові, чи якісні, одиниці аналізу й одиниці рахунку, або кількісні.

Основні труднощі при роботі з документальними джерелами - вміння провести якісний аналіз, тобто виділити смислові одиниці. Це багато в чому залежить від професійної компетентності дослідника, рівня його творчих можливостей. Так як контент-аналіз ґрунтується на принципі повторюваності, частоти використання різних смислових одиниць, його слід застосовувати тільки тоді, коли є достатня кількість матеріалу для аналізу. В іншому випадку, висновки будуть позбавлені статистичної достовірності. Об'єкти аналізу повинні задовольняти вимогам статистичної значущості та формалізації.

За допомогою контент-аналізу вивчають мовні повідомлення випробуваного (наприклад, в методиках ТАТ, Роршаха тощо), граматичні та стилістичні конструкції мови, стиль викладу матеріалу автором при встановленні авторства невідомих текстів, художніх творів, картин художників.

Новим етапом розвитку контент-аналізу стала його комп'ютеризація в 60-х роках, коли стали розроблятися стандартні програми аналізу різноманітних документів на комп'ютері. Це дає підвищення надійності одержуваних даних і швидкість аналізу в порівнянні з ручним.

Процес і техніка контентаналітичного дослідження.

1. Розробка програми (мета, завдання, загальна гіпотеза) дослідження.
2. Визначення емпіричних об'єктів дослідження, вибірки:
 - а) вибір комунікаційних об'єктів;
 - б) вибір матеріалів за ті чи інші періоди часу;
 - в) визначення видів повідомлень;
 - г) тип вибірки серед цих повідомлень.
3. Розробка методики контент-аналізу.
4. Проба (пілотаж) методики, перевірка її на надійність.
5. Збір первинної емпіричної інформації.
6. Кількісна обробка отриманих даних.
7. Інтерпретація отриманих результатів, висновки.

До достоїнств контентаналітичного методу можна віднести:

1. Уникнення впливу дослідника на досліджуваний об'єкт.
2. Високий ступінь надійності.
3. Можливість досліджувати явища в історичному плані.
4. Можливість використовувати в лонгітюдном дослідженні.

Недоліками методу є:

1. Громіздкість процедури і техніки обробки.
2. Необхідність наявності достатньої кількості матеріалу.

До строгоформалізованих методів відносяться тести, проєктивні техніки, психофізіологічні методи, опитувальники. Для них характерна жорстка регламентація процедури обстеження (точне дотримання інструкцій), стандартизація (наявність норм або інших критеріїв оцінки результатів), надійність і валідність. Ці методики дозволяють зібрати діагностичну інформацію у відносно короткі терміни і в такому вигляді, який дає можливість кількісно і якісно порівнювати індивіда з іншими людьми.

Метод опитування

Опитування - це метод збору первинної інформації, заснований на безпосередньої (бесіда, інтерв'ю) або опосередкованої (анкета) взаємодії дослідника і опитуваного (респондента).

Джерелом інформації в даному випадку служить словесне або письмове судження індивіда.

Основні труднощі у використанні цього методу - отримання відвертих відповідей і здатності дослідника об'єктивно оцінити результати.

Інтерв'ю - це метод одержання необхідної інформації шляхом безпосередньої цілеспрямованої бесіди інтерв'юера з респондентом тому, коли інтерв'юер тільки задає питання, а респондент на них відповідає.

В процесі інтерв'ю певною мірою ослаблен зворотній зв'язок - інтерв'юер лише фіксує висловлювання респондента, намагаючись зберегти нейтральну позицію.

Інтерв'ю може бути *стандартизованим* (за планом, з можливими варіантами бесіди, з розробленою стратегією і тактикою), *нестандартизованим* (вільним - без суворої деталізації питань, з вільною тактикою) і *частково стандартизованим*.

Правила проведення інтерв'ю:

1. Правило добровільності.
2. Правило доступності. Питання повинні бути зрозумілими, короткими, по можливості, не дратівливими і не принижуючими.
3. Інтерв'ю не повинно бути тривалим і нудним.

Найчастіше інтерв'ю має наступну структуру:

- а) введення, настройка на бесіду, на співпрацю;
- б) загальні питання;
- в) вільні висловлювання випробуваного;
- г) уточнюючі питання;
- д) зняття напруги і вираз вдячності за участь у розмові.

Інтерпретація отриманих в ході інтерв'ю результатів не позбавлена суб'єктивізму, тому їх слід розглядати в комплексі з даними інших діагностичних методів.

Головною умовою успішного проведення інтерв'ю є створення дружньої атмосфери, встановлення контакту з опитуваним. І тут велику роль грає вступне слово і перші запитання дослідника, які повинні викликати в опитуваного довіру і бажання співпрацювати.

Переваги стандартизованого інтерв'ю:

- а) отримання даних більш надійних і більше порівнянних один з іншим;
- б) помилки в формулюванні питань зводяться до мінімуму;
- в) не потрібна висока кваліфікація інтерв'юера.

Недоліки стандартизованого інтерв'ю:

- а) утруднений більш тісний контакт з респондентом;
- б) можуть бути неоднозначно зрозумілі питання респондентом;
- в) неможливість додаткових питань;
- г) стандартизоване діагностичне інтерв'ю менше схоже на природну бесіду, більше схоже на екзаменаційне опитування, зниження щирості випробуваного;
- д) стандартизоване діагностичне інтерв'ю не застосовують до маленьких дітей, частіше використовується при масових опитуваннях.

Переваги нестандартизованого інтерв'ю:

- а) можливість викладу питань відповідно до рівня респондента;
- б) можливість створення більш природної, невимушеної обстановки;
- в) гнучкість в ситуації, що змінюється;
- г) можливість отримання більш глибокої інформації.

Недоліки нестандартизованого інтерв'ю:

- а) труднощі в зіставленні отриманих даних.

Анкета - це структурно організований опитувальник, на який даються відповіді у письмовій формі.

Це дуже поширений метод, в основному, використовується в соціології. Анкета як метод дослідження була вперше розроблена Д. Гальтоном в Англії в 1870 році.

Перевагами анкетування як методу є:

а) можливість одночасно досліджувати думку великої кількості людей з якого-небудь питання;

б) відносна легкість статистичної обробки, особливо при використуванні комп'ютерних програм;

Це не простий метод. Для отримання якісної інформації необхідно дотримуватися таких правил при складанні анкет.

Вимоги до формулювання питань:

1) вони повинні бути зрозумілі для досліджуваної категорії людей;

2) лаконічні;

3) виключати двозначність у розумінні;

4) не дратувати, не принижувати гідності;

5) добре і чітко надруковані.

За формою питання поділяються на відкриті, закриті та напівзакриті.

Відкриті питання припускають вільні відповіді, не містять можливих варіантів відповідей. Вони зустрічаються значно рідше закритих. Готові відповіді тут не передбачаються. Респондент відповідає на такі питання на свій розсуд. У порівнянні з закритими, інформація в цьому випадку виходить більш повна (і в цьому їх плюс), а обробка та інтерпретація ускладнені, неоднозначність, що ускладнює порівняння відповідей різних випробуваних. Крім того, такі анкети вимагають більшого часу виконання.

Закриті питання передбачають готові варіанти відповідей. Перевагою закритих питань є однаковість відповідей і відносна легкість обробки даних, а недоліком - менш точна інтерпретація,

наближений варіант відповіді, відсутність необхідного варіанту відповіді.

В цьому плані є вихід у використанні *напівзакритих питань*, що містять поряд з готовими варіантами відповідей можливість викладу свого варіанту відповіді, у формулюванні типу: Викладіть свій варіант, якщо немає потрібного Вам варіанту відповіді.

Анкета, як правило, складається з:

а) вступної частини, яка містить звернення до респондента, роз'яснює мету опитування, вказівку про правила заповнення, адресат використання отриманих даних;

б) як правило, анкета починається з, так званої, паспортички, де респондента просять повідомити про себе деякі відомості (наприклад, стать, вік, рівень освіти, місце роботи, проживання, сімейний стан, кількість дітей і т.д.). Вибір питань для паспортички обумовлений подальшим ранжуванням отриманої інформації. Наприклад, якщо досліджуються проблеми сім'ї, то, безумовно, в паспортичку вноситься питання про сімейний стан, кількість шлюбів, стаж спільного життя в них;

в) потім в анкеті йдуть основні питання. Їх не повинно бути багато (не більше 15 - 25). Вони повинні бути сформульовані відповідним чином (про що було сказано вище);

г) на закінчення анкети потрібно подякувати респондента.

Тестування

Тестування - метод психологічної діагностики, в якому використовуються стандартизовані питання, твердження, картинки, схеми, завдання, що мають певну шкалу значень.

Стандартизовані методики - тобто вони повинні застосовуватися завжди і скрізь однаково чинно, від початку ситуації до способу інтерпретації результатів.

Тести можна класифікувати в залежності від того, яка ознака взята за основу поділу. За формою тести можуть бути

індивідуальні та групові; усні та письмові; бланкові, предметні, апаратурні і комп'ютерні; вербальні і невербальні.

Порівнянність тесту- тобто оцінки, отримані за допомогою тесту можна порівнювати один з одним незалежно від того, де, коли і ким вони були отримані.

До тестів, як методів точної психодіагностики пред'являється ряд *особливих вимог*.

1. Соціокультурна адаптованість тесту - відповідність тестових завдань і оцінок особливостей культури, що склалися в суспільстві, де цей тест використовується, будучи запозиченим в іншій країні.

2. Простота формулювань і однозначність тестових завдань - в словесних та інших завданнях тесту не повинно бути таких моментів, які можуть по-різному сприйматися і розумітися людьми.

3. Обмежений час виконання тестових завдань - повний час виконання завдань психодіагностичного тесту не повинен перевищувати 1,5-2 години, тому що понад цього часу людині важко зберегти свою працездатність на досить високому рівні.

4. Наявність тестових норм для даного тесту- репрезентативні середні показники по даному тесту, тобто показники, які становлять велику сукупність людей, з якими можна порівнювати показники даного індивіда, оцінюючи рівень його психологічного розвитку.

Правила проведення тестування, обробки та інтерпретації результатів.

1. Перш, ніж застосовувати тест, необхідно спробувати його на собі або іншій людині, що дозволить уникнути можливих помилок через недостатнє знання його нюансів.

2. Важливо заздалегідь подбати про те, щоб до початку роботи випробувані добре зрозуміли завдання і інструкцію до тесту.

3. Під час тестування всі випробувані повинні працювати самостійно, не надаючи впливу один на одного.

4. Для кожного тесту повинна бути обгрунтована і вивірена процедура обробки та інтерпретації результатів. Це дозволяє уникнути помилок, які виникають на цьому етапі тестування.

Експеримент як метод психодіагностики

Експеримент (від лат. *experimentum* - проба, досвід) - один з основних методів наукового пізнання взагалі, психологічного дослідження - зокрема.

Основи експерименту як методу дослідження були закладені Фехнером і Вундтом в кінці 19 століття.

Експеримент займає особливе місце серед інших методів, тому що вся система дослідження в ньому планується експериментатором і контролюється ним.

В експерименті створюється ситуація, що імітує важливі особливості нашого життя. Варіюючи всього одним - двома чинниками, які називаються незалежними змінними, експериментатор з'ясовує, як їх зміни впливають на досліджуваний об'єкт.

Експерименти діляться на лабораторні та природні.

Лабораторний експеримент забезпечує можливість строгого контролю і широкого маніпулювання експериментальними змінними. Проте, штучність експериментальної обстановки, що забезпечує чистоту і точність результатів, ускладнюють їх практичне використання.

Природний експеримент проводиться у звичних природних умовах життя і діяльності людини (наприклад, на робочому місці). Істотним недоліком природного експерименту є неминуча наявність неконтрольованих перешкод.

За характером логічної структури доказів експерименти поділяють на паралельні і послідовні.

При проведенні *паралельного дослідження* необхідно мати 2 групи - експериментальну і контрольну, які мають ідентичні умови, в яких одночасно ведеться спостереження за об'єктом.

При проведенні *послідовного експерименту* контрольна група відсутня, а гіпотеза доводиться методом порівняння двох станів об'єкта дослідження в різний час.

Етапи експерименту:

1. Теоретичний (постановка проблеми).
2. Методичний.
3. Експериментальний (пов'язаний із створенням експериментальної си-туації, управлінням ходом експерименту і вимірюванням реакцій досліджуваних).
4. Аналітичний (кількісно-якісний аналіз результатів).

Переваги експерименту як методу проявляються в:

- а) виявленні причин подій, а не їх зв'язків;
- б) контролі над супутніми явищами, факторами;
- в) баченні і вивченні впливу різних компонентів.

Оскільки абсолютно ідеальних методів немає, то і у експерименту як методу є ряд недоліків:

- а) багато часу витрачається на його підготовку;
- б) в лабораторних експериментах ситуація може бути далека від життя.

До методів відносяться загальні принципи, що лежать в основі пізнання і практики, і цілком конкретні прийоми поведіння з тим чи іншим предметом.

Методика - це технічні прийоми реалізації методу з метою уточнення або верифікації знань про досліджуваний предмет, конкретне втілення методу.

Таким чином, метод (метод дослідження) можна визначити як спосіб організації діяльності, обґрунтований нормативний спосіб здійснення наукового дослідження.

Результатом психодіагностичного обстеження є психологічна оцінка, яка в сучасній психології використовується поряд з поняттям «психодіагностичний висновок» (діагнозів).

Психологічний діагноз – кінцевий результат діяльності психолога, спрямований на виявлення сутності індивідуально-психологічних особливостей особистості з метою оцінки їх актуального стану, прогноза подальшого розвитку і розробки рекомендації, визначення завдань психодіагностичного обстеження.

Психологічна оцінка – результат дослідження, метою якого є розкриття індивідуально-психологічних особливостей особистості, необхідних для розуміння різних форм її життєдіяльності у нормі та патології.

Таким чином, застосування у соціології методів психологічного дослідження є об'єктивним процесом наукового пізнання дійсності, що використовує різні методики, засоби, прийоми з метою осягнення цілісної природи предмета дослідження.

При організації та проведенні дослідження з використання психодіагностичних методик необхідно дотримуватися певних етичних норм та правил їх застосування. Практична спрямованість психологічної діагностики, необхідність її широкого застосування в різних галузях суспільної практики обумовлюють можливість проведення окремих обстежень особистості без спеціальної психологічної підготовки: педагогами, лікарями, соціологами, менеджерами та інш. Однак це розповсюджується лише на вузкоспрямованні методики з високим рівнем стандартизації проведення та обробки результатів. Методики, що використовуються не фахівцями-психологами повинні пройти апробацію та мати рекомендації їх застосування для тих чи інших ситуацій.

Соціологічне дослідження масових суспільних явищ з використання методів психодіагностики також повинно спиратися за загальні вимоги застосування психологічних методик.

Питання до самоконтролю

1. Що вивчає психологічна діагностика?
2. Які предмет і завдання психодіагностики?
3. Які критерії об'єктивності методів психодіагностики?
4. Що визначає структуру сучасної психодіагностики?
5. Як пов'язана психодіагностика з іншими напрямками досліджень?
6. Чим методика відрізняється від методу?

Рекомендована література

1. Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психологической диагностике. - СПб.: Питер, 2003.
2. Бурлачук Л.Ф. Психодиагностика. - СПб.: Питер, 2006.
3. Психологическая диагностика: Учеб. пособие / Под ред. К.М. Гуревича, Е.М. Борисовой. - М., 2000.
4. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. - Самара, 2002.- 672 с.

ТЕМА 2. ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ПСИХОДІАГНОСТИКИ

План

1. Предісторія психодіагностики.
2. Розвиток психодіагностики як науки.
3. Психодіагностика у 20 столітті.
4. Розвиток вітчизняної психодіагностики.

1. Предісторія психодіагностики

В історії розвитку людства існує давня і багата традиція пізнання психіки людини. Коріння психологічної діагностики та психодіагностичного методу йдуть в глиб століть. Вже з сер. 2-го тис. до н.е. в Давньому Вавилоні проводилися випробування пісцов, які він були зобов'язані:

- знати 4 арифметичних дії;
- вміти вимірювати поля;
- розподіляти раціон;
- ділити майно;
- розбиратися в тканинах, металах, рослинах;
- володіти мистецтвом співу;
- грати на музичних інструментах.

У Стародавньому Єгипті випробування серед тих, хто претендував навчатися мистецтву жреця проводилися наступні іспити:

- загальна співбесіда (біографія, рівень освіченості, здатності вести бесіду, зовнішність);
- вміння працювати, слухати і мовчати;
- випробування водою і страхом (підземілля в повній самоті);

Самий вирішальний етап був пов'язаний з випробуванням красивою жінкою. Той, хто піддавався спокусі, позбавлявся свободи і під страхом смерті залишався в храмі в якості раба. Якщо ж кандидат в жерці відштовхував спокусницю, то вступав на шлях тривалого навчання.

За багато років до нашої ери в Стародавньому Китаї існувала система тестування здібностей і відбору урядовців. Кожні три роки сам імператор екзаменував чиновників по шести видам мистецтва:

- музиці, стрільби з лука, верховій їзді, вмінню читати, вмінню писати, знання ритуалів і церемоній. Крім того, оцінювалася поведінка чиновників у побуті.

Подібна система "професійної діагностики" проіснувала досить довго і потім була ускладнена. В неї додатково були включені обов'язкові знання цивільного права, військової справи, фінансів, сільського господарства та географії.



Сувору систему діагностики готовності до навчання в школі існувала у **Піфагора** (580-500 до н.е.). Піфагор з великим трудом приймав в свою школу новачків. Він вважав, що не з кожного дерева можна виточити Меркурія. Вчений уважно ставився до рекомендацій батьків і вчителів, приховано спостерігав за поведінкою претендентів. Особливе значення Піфагор надавав ході і сміху молодих людей. Він стверджував, що манера сміятися і ходити може багато сказати про характер людини. Випробування Піфагора складалося з двох етапів. Перш за все, "діагностувалася" стресостійкість претендента. Він повинен був переночувати один в печері. Потім проводилося тестування інтелекту. При цьому пропонувалася свідомо не розв'язувана задача. Збентеженого новачка вводили в зал. І всі, хто вже вчився в школі, ображали невдачу і сміялися над ним. Якщо поведінка "жертви" відрізнялася присутністю духу, умінням тримати себе і з гідністю відповідати на випадки, то випробування закінчувалося прийомом до школи.

Якщо проаналізувати "минулі" психодіагностичні підходи, то можна побачити в них ряд ознак, які використовує сучасний психолог-діагност. Своєрідна спадкоємність спостерігається в наступному.

1. Цілісний підхід до оцінки людини. Людина сприймалася в цілому, включаючи зовнішній вигляд, особистісні властивості і

професійно важливі якості. Цілісність особистості - один з основних орієнтирів для психологічної діагностики і сьогодні.

2. Створення екстремальних ситуацій. Напружені умови іспитів, випробування між життям і смертю послаблювали психологічний захист і дозволяли діагностувати справжні особистісні властивості та можливості людини. Сучасні психодіагностичні процедури також включають в себе прийоми створення напруженості.

3. Тестування мало соціальну спрямованість і ніколи не використовувалося для розваги. Психодіагностика завжди оперативно реагувала на актуальні потреби суспільства і виступала одним з можливих факторів впливу на суспільне і господарське життя.

2.Розвиток психодіагностики як науки

Становлення і розвиток як наукової, так і практичної психологічної діагностики відбувається наприкінці XIX століття. Цей час асоціюється із зародженням експериментального диференційно-психологічного вивчення людини, яке складалося під впливом запитів і потреб практики.



Введення в область психологічних досліджень експериментального методу, а також кількісних (математичних) методів обробки та аналізу результатів істотно змінило зміст і сенс психології взагалі. Німецький філософ та засновник психофізики **Теодор Густав Фехнер** (1801-1887) вважається одним з перших дослідників експериментальної психології. Їм були введені в психологію кількісні заходи, тобто вимір.

Психофізіологія (англ. Psychophysics) - галузь психології, що досліджує функційні та кількісні стосунки між фізичними стимулами та сенсорними (чуттєвими) подіями; інколи цей термін поширюється на

**експериментальну психологію
загалом і часом називається
психофізика чи навіть
психофізіологічна психологія.**



Сучасний вигляд психодіагностики придбала завдяки колосальним зусиллям дослідницької активності ще одного німецького філософа та психолога **Вільгельма Вундта** (1832-1920). В. Вундт, хоча і вважав, що вищі психічні функції, які становлять сутність дослідження особистості, не підлягають експериментальному вивченню в лабораторних умовах вперше, експериментально досліджував сприйняття, пам'ять, увагу, швидкість реагування і т.п. В. Вундт разом зі своїми учнями вивчав не тільки загальні закономірності психічних процесів, а й індивідуальні їх прояви.

Психологічна діагностика запозичила у експериментальної психології кількісний принцип, що перетворився на методологічний. Він становить основу всіх процедур і оцінок діагностичних можливостей тестів. Англійський антрополог Ф. Гальтон протягом 1884-1885 рр. провів серію випробувань, у яких відвідувачі лабораторії могли перевірити свої фізичні дані, функціональні можливості та психічні властивості. З моменту публікацій Ф. Гальтона ідея тестового методу в психології привернула увагу вчених різних країн. Але результати піддавалися сумніву. Через цей експеримент пройшло близьким 10000 людей. Ф. Гальтон запропонував використовувати в психодіагностику метод кореляцій. Розвиток психодіагностики із самого початку найтіснішим образом пов'язаний з розробкою й удосконалюванням математико-статистичного апарата, і, насамперед, кореляційного й факторного аналізу. Сучасник Гальтона Фішер винайшов дисперсійний аналіз, а інший англієць Спірмена - факторний аналіз.

На початку 20 століття французький лікар і психолог **Альфред**



Біне (1857-1911) розробив серію психологічних завдань-тестів, які потім назвав "IQ", за допомогою цього тесту можна було виявляти дітей із затримками в інтелектуальному розвитку. Заслуга А. Біне в тому, що він досліджував вищі психічні функції людини - пам'ять, уяву, логічне мислення. Крім того, Біне ввів поняття "розумовий вік", зазначив розбіжність між хронологічним і розумовим віком. Всі тестові завдання були згруповані по віку. Перший статистично обґрунтований тест Біне з'явився в 1905-1907 рр. Незважаючи на недостатнє теоретичне обґрунтування і недосконалість отримання кількісних даних, тест набув широкого поширення в багатьох країнах.

Найбільш сильний вплив на становлення психологічної діагностики як самостійної наукової дисципліни справила тестологія. Інтенсивний розвиток промисловості, залучення великих мас людей у процес виробництва, гостро виникла потреба суспільства у високо кваліфікованих робітників спонукали до виникнення проблеми професійного відбору та професійної орієнтації. Соціально-економічна ситуація підштовхувала до розробки і застосування тестів. Тестологія займалася теорією і методологією розробки і перевірки психологічних тестів, визначенням критеріїв якості тестів та їх стандартизації.



Російський лікар та психолог **Олександр Федорович Лазурський** (1874-1917) писав про недостатність вивчення індивідуального своєрідності тільки за допомогою тестів. Він виступав за активне впровадження в психологію природного експерименту.

Природний експеримент на відміну від самого великого тесту дозволяв психологу вивчати не окремі психічні процеси, а особистість в цілому.

Приблизно в цей же час іншим вітчизняним психологом **Григорій Іванович Россолімо** (1860-1928) був



запропонований метод цілісної діагностики особистості з допомогою "психологічного профілю". Застосування профілю дозволяло побачити рівень розвитку психічних процесів, їх динаміку під впливом різних впливів і корекційних прийомів. Заслуга Г. І. Россолімо полягає в тому, що його ідеї вимірювання психічного своєрідності за допомогою профілю підштовхнули до розробки нових тестових методик. Багато сучасних тестів досягнень і особистісні опитувальники побудовані на принципах психологічного профілю, наприклад шкала Векслера, 16-факторний опитувальник Кеттелла і т.п.



Хоча історія психологічної діагностики налічує досить тривалий термін, термін "психодіагностика" з'явився лише на початку ХХ століття. Його поява і поширення пов'язане з ім'ям швейцарського психолога, вченого і лікаря **Германа Роршаха** (1884-1922). У 1921 році вийшла в світ його книга під назвою "Психодіагностика". Монографія була присвячена можливості розпізнання психічних відхилень за допомогою інтерпретації чорнильних плям.

Таким чином, психологічна діагностика як самостійна психологічна дисципліна формувалася під впливом різноманітних джерел і психологічних шкіл. Її розвитку, безперечно, сприяли потреби освіти, промисловості, військової справи в більш точних формалізованих оцінках психічних проявів і поведінки особистості.

3. Психодіагностика у ХХ столітті

Історично склалося так, що з моменту появи і до кінця ХІХ століття психодіагностика була орієнтована, перш за все, на вимірювання індивідуальних відмінностей в області інтелекту.

Як уже згадувалося, найбільш помітним досягненням в галузі вимірювання індивідуальних відмінностей, що ознаменував початок ХХ століття, були тести А. Біне, з ім'ям якого також пов'язано подолання одного з перших криз в тестуванні інтелекту. Л. М. Термен з Х.Д. Чайлдзом приступив до нової адаптації тесту Біне - Симона. Його підхід полягав у перевірці валідності і

надійності завдань шкали так само, як це робив сам Біне, але на цей раз в США.

Багато завдань тесту були модифіковані, а також додані нові. Сва шкала (Стендфордському версія шкали Біне-Симона) була стандартизована. Вона охопила діапазон від трирічного віку до рівня дорослих старшого віку, але не включала тестів для 11 років. Результат висловлювався, як співвідношення розумового розвитку з віком і міг бути перетворений в коефіцієнт інтелекту, або IQ. На підставі розподілу IQ, отриманого за допомогою цієї шкали, Термен запропонував наступну класифікаційну схему: IQ від 90 до 109 вказує на середні розумові здібності, IQ нижче 70 можливий при слабоумстві, IQ вище 140 свідчить про геніальність. При цьому він звернув увагу на те, що встановлені ним обмеження визначені довільно і що сама класифікаційна схема призначена тільки для використання в якості загального керівництва для нового виміру. Заслугою Термена є також те, що вперше в історії тестування була розроблена серія докладних інструкцій для проведення тесту і визначення результатів. Термен багато разів підкреслював, що відхилення від стандартної процедури тестування можуть бути причиною серйозних помилок.

Стендфордська версія шкали незабаром стала найбільш використовуваною для визначення розумових здібностей в Сполучених Штатах Америкі. Більше двох десятиліть праця Термена вважалася в США класичним зразком шкали інтелекту. Завдяки своїй надійності і достовірності вона була певним поліпшенням шкали Біне.

У перші десятиліття ХХ століття тести завоювали загальне визнання у вирішенні практичних завдань, у той же час існували як би в стороні від офіційної психологічної науки. Для традиційної психології тих років тести були стороннім явищем, можливості вимірювання в психології піддавалися сумніву. Психологічне тестування залишалося прерогативою прикладних напрямів досліджень.

Потужним стимулом розвитку психодіагностичного інструментарію стала Перша світова війна. Значною мірою завдяки тестам, які опинилися необхідними для відбору і спеціалізації мільйонів людей, які не мають військової підготовки, багато солдат і офіцерів зберегли своє життя і здоров'я.

У 1938 році у Великобританії з'являється тест, який, з відомими змінами, і по нинішній день досить широко використовується психологами всього світу. Цей тест - прогресивні матриці Равена, був розроблений Л. Пенросем і Дж. Равеном для вимірювання загального інтелекту і, як передбачалося, зводив до мінімуму вплив культури і навчання на одержувані результати. Будучи тестом невербальним, він складався з однорідних завдань-композицій, для вирішення яких від обстежуваного потрібно вибрати пропущений сегмент, завершальний послідовність запропонованої композиції. Тест ґрунтувався на теорії генерального фактора Ч. Спірмена. Проте прогресивні матриці Равена не стали високо ефективними для прогнозування успішності навчання.

Так само як і Перша світова війна, Друга світова стимулювала розробку нових тестів, в основному групових. На початку Другої світової війни психологи США знову звертаються до розробки групових тестів для потреб армії. У той же час значний прогрес був досягнутий в створінні ситуаційних тестів, які допускали прямий вплив на обстежуваного потужних стресових факторів. Вони використовувалися для відбору осіб, найбільш придатних для виконання розвідувально-шпигунської діяльності під час Другої світової війни.

Середина ХХ століття була ознаменована дискусіями про тести. Стурбованість громадськості дотриманням громадянських прав, особливо права особистості на приватне життя, "підігрівала" деяку підозрілість щодо тестів для оцінки рівня інтелектуального розвитку та особистісних якостей.

4. Розвиток вітчизняної психодіагностики

Вітчизняна психодіагностика пройшла три етапи в своєму розвитку.

Етап зародження. Тривав під впливом психодіагностичного буму в Європі та Америці до середини 1930-х років. Пов'язаний з іменами А. П. Болтунова, Н. Н. Ланге, Г. І. Россолімо, Ф. Е. Рибаківа. На Україні публікують свої новаторські дослідження А. М. Мандирка й М. Ю. Сиркін. Основна увага в їхніх роботах приділяється теоретичним аспектам прикладної статистики в психологічному тестуванні, а також критеріям точності тестових

випробувань і сполученості одержуваних даних із соціальними факторами.

Основне досягнення етапу - визнання ідеї стандартизованого вимірювання психічних явищ. Негативну реакцію суспільства викликали слабка наукова база психодіагностики, недосконалість інструментарію, неприпустимо широке поширення тестів серед непрофесіоналів, велика кількість поспішних «психологічних діагнозів» і етичних помилок. Постанова ВКП (б) 1936 року призвело до кризи психодіагностики. Практичне використання тестів, визнаних буржуазними і непотрібними, фактично було заборонено.

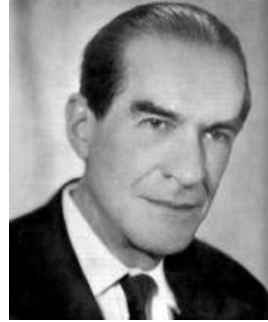
Це були роки масового застосування тестів в народну освіту, профвідборі і профорієнтації, в промисловості і в транспорті. Якщо в педології, більше уваги приділялося тестам інтелекту, то в психотехніки - тестам спеціальних здібностей. Використання було інтенсивним і неконтрольованим. Масові тестові обстеження не підкріплювалися серйозною перевіркою якості інструментарію, рішення про переведення деяких учнів у класи для розумово відсталих дітей приймалися на основі коротких тестів без врахування інших факторів, що впливають на результати перевірки.

У промисловості на основі таких же тестів робилися спроби класифікації працівників за різними професіями, без уважного обліку особистих схильностей та інтересів. Також були неминучі технічні накладки: погана адаптація зарубіжних тестів-зразків, залучення непрофесіоналів до проведення тестування, категоричність висновків і т.п.

Об'єктивні помилки і ряд причин суб'єктивного характеру (наприклад, стверджують, що І.В. Сталін був незадоволений низьким тестовим балом сина Василя) привели до появи 4 липня 1936 постанови ЦК ВКП (б) «Про педологічні перекирчування в системі Наркомпросса», яке поклало заборона на застосування безглузвих (як там зазначалося) тестів і анкет. Були припинені всі психодіагностичні дослідження, закриті всі педологічні установи і майже всі лабораторії по психотехніки та психофізіології праці. Слово «тест» зробилося непристойним. Різка критика педології супроводжувалося запереченням всього позитивного, що було

зроблено вченими в області педології, психотехніки, психодіагностики і психології в цілому.

Етап відродження. У 50-60-ті роки тестування застосовувалося неофіційно і часто так не називалося. Перелом у ставленні до тестування стався після того, як позитивну думку про науково обгрунтовані методи психологічної діагностики особистості висловили **Олексій Миколайович Леонт'єв** (1903-1979), **Олександр Романович Лурія** (1902-1977) та **Анатолій Олександрович Смірнов** (1894-1980)



у статті «Про діагностичні методи психологічного дослідження школярів» в журналі «Радянська педагогіка» (1969. - № 7).

З кінця 60-х років починається другий період розвитку вітчизняної психодіагностики.



Вона розвивається в пато-і нейропсихології, а також в тих областях, де СРСР повинен був зберегти переваги - авіаційна і космічна медицина, спортивна психологія та ряді інших областей. У них застосовувалися наукові методи відбору та оцінки кандидатів: льотчики, оператори, космонавти, спортсмени та ін. Цей період відзначений бурхливими дискусіями про місце психодіагностики в системі психологічного знання, про принципи і методи, про ставлення до зарубіжного досвіду. У 70-і роки проводяться перші спеціалізовані конференції з психодіагностики в Талліні.

У 1960-х роках відбувається відновлення ідей тестування. Велику роль зіграли дослідження під керівництвом Б. Г. Ананьєва, психодіагностична діяльність К. М. Гуревича, В. М. Блейхера, Л. Ф. Бурлачука.

Етап інтенсивного розвитку. З 1980-х років починається подолання відставання відчизняної психодіагностики. Напрямок та темп розвитку визначали дослідження О. О. Бодалева, К. М. Гуревича, В.М. Дружиніна, Е. О. Клімова, А. Є. Личко, В.М. Мельникова, Є.С. Романової, Л. М. Собчик, О. Є. Соколової, В. В. Століна, О. Г. Шмельова, Л. Т. Ямпільського.

У 1990-х роках попит на психологічні тести істотно зріс у зв'язку з масовим характером професії психолога. Однак професійна підготовка нерідко здійснювалася з порушенням етики. Серед психологів з'явилася думка про кризу психологічної діагностики. Подолання кризи пов'язано:

- з удосконаленням основ психодіагностичної культури;
- залученням загальних теоретичних положень психології для розробки тестових методик;
- підвищенням якості підготовки фахівців в області психодіагностики з обов'язковим прослуховуванням курсу «Професійна етика психодіагноста»;
- розвитком інтегральної психодіагностики;
- розробкою методик, що задовольняють всім психометричним вимогам;
- обов'язкової культурної адаптацією та стандартизацією зарубіжних тестів.

Питання до самоконтролю

1. Передумови виникнення психодіагностики як науки.
2. У чому полягають основні особливості розвитку психодіагностики як науки в різні періоди ХХ ст.?
3. У чому полягають особливості застосування тестів в освіті?
4. Розкрийте особливості основних етапів розвитку вітчизняної психодіагностики.

Рекомендована література

1. Немов Р. С. Психологія: У 3 кн. Кн. 3: Психодіагностика. - М.: ВЛАДОС, 2007. - 631 с.
2. Бурлачук Л. Психодіагностика. - СПб., 2002.

3. Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психологической диагностике. - К., 1989.

4. Скребец В.А. Психологическая диагностика: Учеб.пособие. - К., 1999.

ТЕМА 3. ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ТЕСТОВОЇ ПСИХОДІАГНОСТИКИ

План

1. Тест як основний інструмент психодіагностики.
2. Психодіагностичний процес.
3. Професійно-етичні аспекти психодіагностики.

1. Тест як основний інструмент психодіагностики

У всіх науках про людину «тест» вживається як термін, що позначає систему завдань, підібраних з таким розрахунком, щоб можна було точно і обґрунтовано охарактеризувати конкретні особливості осіб, які виконали завдання. Цей термін вперше ввів Ф. Гальтон.

Популярність тестування обумовлена відносною простотою самої процедури і використовуваних при цьому коштів, мінімальними витратами часу, зручністю кількісного аналізу і оцінки, наявністю нормативної шкали значень, за допомогою якої встановлюється ступінь відхилення від стандарту, можливість масових обстежень.

У психологічних дослідженнях тести застосовуються з самими різними цілями.

- 1) вимірювання окремих параметрів психічних процесів (пізнавальних, емоційних, вольових, мотиваційних);
- 2) рівня інтелектуального розвитку, знань в певних дисциплінах, обізнаності в певній галузі;
- 3) ступеня розвитку навичок і умінь (швидкості рахунку, швидкості читання).

Тест - стандартизоване, часто обмежене в часі випробування, призначене для встановлення кількісних і якісних індивідуально-психологічних відмінностей.

Для зручності вивчення тесту як психологічного інструменту доцільно розділити методики на класи і на види. Взагалі тести можна класифікувати в залежності від того, яка ознака буде взято за основу поділу.

В залежності від предмета вивчення виділяють тести:

- інтелекту, вивчення рівня розвитку мислення і пізнавальних процесів в цілому;
- здібностей, що оцінюють здатність до навчання, можливість і легкість оволодіння певними знаннями, вміннями і навичками, тести загальних і спеціальних здібностей;
- досягнень, що визначають навченість, тобто рівень оволодіння знаннями, вміннями та навичками в якій-небудь області;
- особистісні, спрямовані на вивчення різних аспектів особистісного розвитку, інтереси, мотиви, емоції, відносини;
- міжособистісні, що передбачають оцінку людських відносин в групі, виявлення специфіки комунікативних процесів.

По характеру тестових завдань:

- вербальні;
- образні, з малюнками, схемами;
- практичні, що виконуються при маніпулюванні реальними об'єктами або їх заступниками;
- комбіновані, які поєднують в собі як вербальний, так і невербальний матеріал завдань.

За формою пред'явлення завдань:

- бланкові;
- апаратурні;
- комп'ютерні
- малюнкові;
- усні та письмові;

Залежно від кількості досліджуваних:

- індивідуальні;
- групові.

За часом виконання:

- тести швидкості, основним показником є темп рішення завдань, оцінюється або загальна кількість правильно виконаних завдань за відведений час, або обсяг часу, витраченого на виконання тесту;

- тести результативності, тимчасове обмеження не є жорстким, а служить для стандартизації процедури вимірювання.

Історію виникнення психологічного тестування можна простежити з кінця 19 ст. В якості основної причини його виникнення прийнято вважати висунуту лікарською практикою потребу в діагностиці та лікуванні розумово відсталих і душевнохворих людей.

Особливий внесок у розвиток тестування вніс фр. лікар Е. Сеген, який за допомогою особливих методик тренування сенсорного розрізнення та розвитку моторного контролю довів, що розумова відсталість виліковна.

Роботи В. Вундта багато в чому вплинули на розвиток психологічного тестування. Виникла потреба в суворому контролі за умовами психологічного тестування, характер і зміст інструкції, особливостей і параметрів пропонованих подразників.

Перше систематичне вивчення даних про індивідуальні розходження людей щодо їх конституціональних ознак пов'язано з ім'ям Ф. Гальтона. Систематизація знадобилася йому для дослідження проблеми спадковості. Перше широке використання опитувальників, вживання тесту на вільні асоціації, дослідження уяви пов'язані з ім'ям Ф. Гальтона, а також застосування математичної статистики в експериментальній практиці.

Першим дослідником, який вжив термін "інтелектуальний тест" був американський психолог Кеттел. Він створює серію тестів, що вимірюють інтелектуальний рівень.

Крепелін на відміну від Кеттела розробив серію випробувань, що дозволяють судити про такі процеси як пам'ять, стомлення, порушення уваги, за показниками виконання досить простих арифметичних дій.

В роботах німецького психолога-експериментатора **Германа Еббінгауза**



(1850-1909) використовуються тести на виконання арифметичних дій, безпосереднього запам'ятовування, оцінки яких дають високу кореляцію з оцінками шкільної успішності. Ці дослідження були узагальнені в так званій «кривій забування» або «кривій Еббінгауза».

Загальна оцінка стану тестології як науки на рубежі двох століть міститься в публікації фр.врачей-психологів і педагогів А. Біне і В.Анрі. вони критично поставилися до існуючих тестів, відзначаючи в них сенсорну спрямованість виділення виключно найпростіших, одиничних і узковиражених функцій. А. Біне за дорученням міністра освіти Франції в 1905 р. склав серію тестів інтелекту.

Тести, створені на початку 19 ст., були індивідуальними і використовувати їх могли лише висококваліфіковані психологи. У період першої світової війни в Америці виникла необхідність масових обстежень призовників. А.Отіс розробив перші групові тести - "альфа і бета". Вони були дещо спрощеними за процедурою застосування та оцінками результатів.

Що стосується перших вітчизняних робіт з психологічного тестування, слід відзначити роботи, які виконувалися в першій третині 20 в. Більшість методик були копіями західних. Відмінності виявлялися в формах проведення, в обробці та інтерпретації матеріалу.

Одна з перших робіт - це робота Г. І. Россолімо (1910 р.) в Московському університеті. Він розробив графічну систему подання вимірювань психологічного профілю. Основу цієї системи становили: увага і воля, точність і міцність сприйняття, асоціації. Відмітна особливість методу психологічного профілю - його незалежність від віку випробуваного. Форма профілю виявилася надійним критерієм для діагностики розумової відсталості.

Інтерес представляє вимірювальна шкала розуму А. П. Болтунова (1928 р.), в основі його роботи шкала Біне-Симона. Принципова особливість шкали А. П. Болтунова полягає в можливості проводити групові випробування.

Особливе місце в тестологічних дослідженнях займають роботи **Мойсея Юлійовича Сиркіна** (1900-1942), який вивчав проблему спряженості показників тестів обдарованості і ознак соціального стану. При вивченні критеріїв точності тестових

випробувань йому вдалося розробити систему оцінок основних параметрів психологічного тесту (об'єктивність тесту, репрезентативність, точність, валідність, надійність, придатність та ін.)

Методологічні проблеми психодіагностики розглядає К. М. Гуревич (аналіз надійності методик, проблему прогностичної цінності експериментальних даних, розробку нових підходів до аналізу одержуваного матеріалу), причому математична статистика виступає в якості логічного апарату доказів в психологічній діагностиці.

Таким чином, метод тестів відносять до експериментального методу психодіагностики, з допомогою якого проводять різні соціологічні, дослідження, а також вимірюють і оцінюють психологічні якості та стану індивіда. Виникнення тестів було обумовлено потребою порівняння людей за рівнем розвитку або ступеня вираженості різних психологічних якостей.

2. Психодіагностичний процес

Діагностична діяльність може бути представлена у вигляді різних етапів процесу переробки інформації, що ведуть до прийняття рішення - діагнозу і прогнозу. Основні етапи діагностичного процесу.

Етап збору даних. На даному етапі взаємодіють "експериментатор-випробуваний", існує велика кількість змінних, які можуть впливати на хід даного етапу. Тому розробнику тесту необхідно повно і ясно описувати всі етапи процедури тестування, приділяти увагу встановленню контакту з випробуваним. Забезпечити максимально повне зосередження іспитуємому на вирішення завдань. Розглядаючи психодіагностичний процес В.І. Дружинін розробив наступні психодіагностичні ситуації цього процесу:

- 1) добровільна участь в обстеженні і самостійний вибір подальшої поведінки (психологічна консультація);
- 2) примусова участь в обстеженні, але самостійний вибір подальшої поведінки (обстеження студентів-психологів при розробці тестів);

3) примусова участь в обстеженні і вибір поведінки після обстеження нав'язаний (тестування на предмет відповідності займаній посаді);

4) добровільна участь в обстеженні, але вибір подальшої поведінки нав'язаний (професійний відбір).

Етап переробки та інтерпретації. Існує кілька шляхів узагальнення даних дослідження: клінічний, орієнтований на суб'єктивний досвід та інтуїцію і статистичний, заснований на формалізованих критеріях. Клінічний підхід спирається на аналіз в основному якісних показників. Статистичний підхід передбачає врахування об'єктивних (кількісних) показників, їх статистичну обробку у вигляді рівня регресії або факторного аналізу. Роль суб'єктивного судження зводиться до мінімуму.

Частіше за все необхідно гармонійне поєднання клінічного і статистичного підходів, а не їх протиставлення.

Етап ухвалення рішення. Діагностичні висновки збігаються із сходинками в розвитку діагнозу, які були визначені А.А. Невським і Л.С. Виготським.

Перша ступінь - симптоматичний (емпіричний) діагноз, констатація певних особливостей або симптомів, на підставі яких будуються практичні висновки. Цей тип діагнозу не є науковим, тому що не вказує на "сутність процесу, що лежить в основі симптомів".

Друга ступінь - етіологічна діагностика, враховує не тільки симптоми, а й причини, які їх викликають. Багато помилок на даній сходинки, так як насамперед, дослідник має відповісти на питання про те, як розвивався, за допомогою якого механізму той чи інший симптом.

Третя ступінь - типологічна діагностика, яка полягає у визначенні типу особистості в динамічному сенсі цього поняття.

Всі перераховані вище ступені є різними ступенями пізнання.

Традиційно психодіагностичному дослідженню притаманний індивідуально-психологічний підхід, який повинен доповнюватися соціально-психологічним. Різноманіття поведінкових проявів кожного з властивостей особистості може бути конкретизовано тільки аналізом соціальних ситуацій, в яких діє особистість.

Психодіагностичне дослідження завершується розробкою програми дій, які необхідно здійснити у зв'язку з отриманими результатами, рекомендаціями по вибору оптимальних методів вирішення проблемної ситуації.

3. Етичні аспекти психодіагностичного процесу

Досвід зарубіжних психологів свідчить про те, що в розробці, виданні та використанні тестів не можна не враховувати етичні проблеми. Перш за все всі тести повинні відповідати вимогам, які повно описані в "Стандартах для психологічних та освітніх тестів", а діяльність психолога регулюється "Етичними стандартами і кодексом поведінки". Кожен користувач тестів повинен розташовувати відомостями про валідність, надійність використовованого тесту. Обмеженням, які пов'язані з його застосуванням. Необхідно ретельно відбирати методики, так, щоб вони відповідали цілям і завданням дослідження.

Особливі вимоги до комп'ютеризованих тестів, так як існує ризик отримання неточних даних. Комп'ютерне тестування не може проводитися випробуванням без участі психолога., Так, помилкове уявлення про свої можливості нерідко є психотравмуючим фактором для особистості. Велике значення слід надавати конфіденційності тестування.

Жоден з психологів не може бути компетентен в використанні всіх тестів, а тому не можна нехтувати підготовкою. Використання деяких тестів передбачає спеціальні знання, а значить і навчання.

Необхідно пам'ятати, що іспитуємий має право знати про результати тестування. Фахівець в області психодіагностики працюючи з людьми має можливості впливу на них, а це накладає величезну відповідальність.

Психологу необхідно пам'ятати про те, що результати завжди набувають особистісний сенс для іспитуємого. Звідси вимога - не заподіяти моральної шкоди особистості обстежуваного.

Ні в якому разі "не наклеювати ярлики", упереджено ставитися до іспитуємого.

Тому при проведенні діагностичних методик слід довіряти лише професіоналу, щоб не нашкодити особистості обстежуваного і не дискредитувати психодіагностичне дослідження.

Питання до самоконтролю

1. Визначте поняття психологічного тесту.
2. Які види тестів використовують у навчально-виховному процесі?
3. Які недоліки має тестування як метод психодіагностики?
4. Яку роль виконує психодіагност у процесі психодіагностичного дослідження?
5. Який нормативний документ обґрунтовує етичні аспекти психодіагностичного процесу?

Рекомендована література

1. Бурлачук Л. Психодіагностика. - СПб., 2002.
2. Загальна психодіагностика / Под ред. А.А. Бодалева, В.В. Столина. - М., 1987.
3. Основи психодіагностики: Навчальний посібник для студентів педвузів. - Ростов-на-Дону, 1996.
4. Психологічна діагностика: Проблеми і дослідження / За ред. К.М. Гуревича. - М., 1981.
5. Акимов М.К. Психологическая диагностика / Под ред. М.К. Акимовой. – СПб.: Питер, 2005. - 303с.